

Nádoby zvláštního významu ze sídliště kultury s vypíchanou keramikou ve Mšeně (okr. Mělník)

Milan Lička

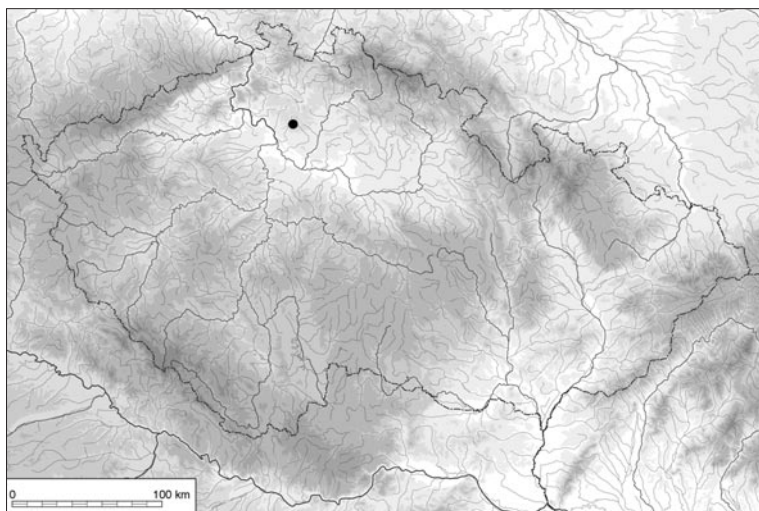
ÚVOD

Neolitické keramické nádoby je svou podstatou polyfunkční, nicméně jeho primární funkce většinou spočívá v užitné hodnotě. Sloužilo jako prostředek k ukládání zásob a k manipulaci s nimi, jako prostředek ke studené nebo tepelné úpravě potravy a nápojů a ke stolování. U jeho části je stejně důležitý význam zejména estetický, sdělovací, obřadní (Bareš – Lička – Růžičková 1981, 138–140; Rulf 1998, 20–21). K nim se dají v některých případech připojit funkce další, v závislosti na použití nádobí ve specifických situacích (např. Sollheim 1965; Bareš – Lička – Růžičková 1981, 138–140). Jedna z jeho dalších předností spočívá v ochranných a případně konzervačních vlastnostech, v jeho schopnostech lépe uchovávat po jistý čas obsah v nezměněném stavu. Zároveň je spojeno se vznikem nejstarší umělé anorganické hmoty v dějinách lidstva, kterou člověk vytvořil z hlíny a vody za působení ohně. (V této trajektorii civilizačního vývoje další nejbližší zásadní milníky se týkají až zvládnutí výroby kovů, zejména bronzu a železa.) Dá se předpokládat, že již z tohoto důvodu keramické zboží mělo vyšší přidanou hodnotu, oplývalo znaky jisté výjimečnosti, dokonce snad i prestiže. Nádob z vypálené hlíny má zároveň tu výhodu, že zápis vtělený do ní jejím výrobcem, který se projevil v použité keramické hmotě a ve výsledném tvaru i výzdobě, je relativně trvalý. (Bez ohledu na to, že keramické nádoby byly poměrně křehké a často se rozbíjely.) Jeho obecně vyšší status ve společnosti svým způsobem podtrhuje i to, že výroba nádob nebyla zas tak snadná, jak se na první pohled může zdát.

Pokud vycházíme z vlastních dlouholetých zkušeností s experimentální výrobou keramiky a jejím výpalem, napodobující podmínky a výrobní prostředky v neolitu, až jedna třetina produkce by mohla představovat zmetky (dovednosti neolitiků ale byly na vyšší úrovni). Je zjevné, že defektní nádoby, pokud by byly odhozeny a následně se přeměnily v sídlištní střepový odpad, se od celých a použitelných ve zlomkovitém stavu nedají běžnými prostředky rozpoznat. Je možné, že s podobnou situací bychom měli počítat při vyhodnocování neolitického sídlištního keramického odpadu. S tím ovšem bezprostředně souvisejí diskuse, které se občas vedou ohledně celkového množství a kumulace keramického odpadu na neolitických sídlištích střední Evropy (např. Neustupný 1996, 495; Lička 2016, 63).

Na druhé straně nelze zcela vyloučit, že docházelo někdy i k závažnému rozbíjení plnohodnotného nádobí, a to z důvodů obecně symbolických. Na podporu této domněnky nám ale chybí věrohodnější archeologické indicie. Naopak, spíše by se v současnosti i minulosti našly odkazy na používání starých, z pokolení na pokolení pečlivě opatrovaných vybraných nádob.

Pro úplnost je vhodné připomenout, že nádoby z pálené hlíny bezpochyby tvořilo jen část tehdy používaného nádobí. Značné množství nádob a kontejnerů všeho druhu bylo zřejmě vyráběno z organických materiálů, dřeva, rostlin, látek živočišného původu apod., tj. z materi-

Obr. 1. Mapa České republiky s vyznačením naleziště Měno, okr. Mělník.

álů, které se obvykle nedochovaly. (Z toho mála, co se někdy dochovalo např. z období kultury s lineární keramikou, blíže viz *Stolz 2004*.) Odhaduje se na základě celoplanetárních údajů různé kvality a stáří, že organická složka tvořila až dvě třetiny tehdejší hmotné kultury (*Veňcl 1979*, 531, 555). To ale neznamená, že keramika nehrála v životě jejich uživatelů důležitou, nezastupitelnou roli.

Z výše uvedených důvodů se snad dá předpokládat, že to bylo především keramické nádobí, které bylo používáno při společné konzumaci jídla a pití během důležitých společenských událostí v období neolitu a mnohdy i později. Nepochybně mezi ony nezpochybnitelné události patří základní mezníky v životě člověka, jako je např. narození, přerod adolescenta v dospělého, svatba, smrt, z ostatních pak oslava předků a jednotlivých zemědělských a přírodních cyklů, obecně pak událostí spjatých s mytologií a rituály daného lidského společenství, ale také stvrzení směny výrobků ať již z důvodu čistě ekonomických, nebo symbolických. Nešlo tedy jen o prostý biologický požitek z konzumace jídla a pití, ale zároveň o příležitost, jak navazovat a potvrzovat vztahy mezi účastníky konkrétních událostí, obvykle formou hostin (např. *Květina a kol. 2015*, 222, 224). Je možné, že k některým výše naznačeným úkonům bylo používáno běžné keramické nádobí, k jiným pak nádobí specifické funkce nebo nějakým způsobem ozvláštňené. (Pokud jde o keramické picí sety, ty jsou známy až z pozdější doby, z eneolitu; viz např. *Struhár 2017*, 223 ad.)

To se plně týká i nádob kultury s vypíchanou keramikou (VpK). Ty mohou být nadány dalším významem, specificky ryze utilitárním (např. výrobním), nebo ceremoniálním v širším slova smyslu. A právě na tento druh zvláštních nádob se v tomto příspěvku zaměříme. K tomu je vhodné dodat, že již na počátku hlubšího studia kultury s vypíchanou keramikou za zvláštní výzdobné prvky na nádobách byly považovány stylizované lidské postavy a kříže (*Horáková-Jansová 1938*, 126 ad.) a na nádoby takto zkrášlené nebo jen bohatě zdobené bylo pohlíženo jako na zboží sváteční, slavnostní nebo přímo obřadní (*Neustupný 1941*, 12, 17, 20). Zvláštnosti přitom zahrnují bohatou paletu vlastností keramiky, které jsou východiskem pro interpretační představy různého kalibru. Od méně průkazných a čistě spekulativních k obecně srozumitelným, jak vyplývá z dalšího, a to vždy v doprovodu určité míry skepse.

Ve Mšeně nejslabší indicie jinakosti se týkají *technologických vlastností keramické hmoty*. Konkrétně, kotlíkovitá nádoba, která pochází ze zásobní jámy (objekt 164), v níž byla pohřbena těla čtyř lidských jedinců, se od ostatních běžných nádob odlišuje nápadně rozdílnou příměsí v keramické hmotě; má totiž podobu nezvykle velkých úlomků horniny béžové až cihlově červené barvy, na povrchu střepeu někdy dobře viditelných. Vzhledem k této skutečnosti a s ohledem na poněkud neobvyklé nálezové okolnosti, který nádobu doprovázejí (podrobně *Lička 2016*, 17–18), vzniká podle jedné možnosti výkladu dojem, že jde o cílený záměr, jak nádobu tímto způsobem odlišit od ostatních. (Jiná, čistě technologická možnost výkladu je ovšem stejně pravděpodobná.) Přichází tedy v úvahu myšlenka, že takto ozvláštňená nádoba mohla hrát úlohu při zprovoznění a „posvěcení“ síla (jako oběť), nebo pokud tato byla spojena s pohřbem, mohla mít funkci mimořádného milodarů.

Že samotná zvláštní (keramická) příměs v keramické hmotě může mít i jiný význam, než je obvyklý technologický, vzácně připouštějí i další autoři. L. Courtois (*1976*, 38 ad.), která analyzovala tento druh příměsí v keramické hmotě nádob z pozdního neolitu egejské a levantsko-kyperské oblasti, jí přisoudila kultovní význam. Mytické spojení přesídleného obyvatelstva s původní vlastí by mělo být v tomto pojetí vyjádřeno zavedením části rozbité keramiky vyrobené ve staré vlasti do keramické hmoty vytvořené již na kolonizovaném území. Původní, do nových sídlišť dovečená keramika příslušnou populací, se tak stala jakousi relikvií a vzpomínkou na starou vlast. (Vysvětlení přítomnosti keramické drtě v keramické hmotě nádob jako materiálového vyjádření kontinuity mezi starou rozbitou a novou nádobou připouští v některých případech i etnografický materiál [*Drost 1967*, 34].)

S jiným druhem jinakosti nádob souvisí *organická hmota, smola*. Ta byla používána na neolitické keramice obvykle jako fixační a impregnační prostředek, vzácněji a jen v některých kulturách a kulturních skupinách jako ozdoba nebo spíše jako lepidlo pro uchycení jiné výzdoby.

Impregnace vnitřního povrchu nádoby pomocí smolné hmoty je doložitelná u putny z mladšího stupně VpK ze Mšena, tzn. u nádoby uzavřené a z důvodu zvláštního ošetření vnitřního povrchu určené k transportu a skladování tekutin, sypkých potravin apod., tj. látek, které vyžadují stálější mikroklima (*Lička 2019*, tab. L:1); obdobně byly ošetřeny např. nádoby analogických tvarů lengyelské kultury (*Doneus – Rammer 2017*, 345).

Smola jako součást výzdoby nádob (vesměs jako podklad k nalepení další výzdoby, obvykle z organického materiálu) hrála svou důležitou roli jen ve velmi omezené míře, na malé části keramických výrobků, pouze v určitém čase a na relativně malém území. Tímto způsobem se snad nádobám dodal větší význam, než když byla ozdobena jen tehdy obvyklým rytým nebo kolkovaným ornamentem (např. *Lička 2016*, 21, obr. 13).

Nádoba ve funkci *výrobního prostředku* se dá přisoudit cedníku, pocházejícímu ze staršího stupně VpK ve Mšeně (Lička 2016, 100, tab. VI:9, XLVIII:2). Nádoba tohoto druhu bývá nejčastěji spojována se zpracováním mléka; mohla by představovat např. jednodušší variantu děravé syrnice, která podle národopisných pramenů sloužila k výrobě nebo zrání primigenních sýrů tak, že ze sýřiny samovolně nebo pod tlakem přes otvory postupně odtékala syrovátka (např. Štajnochr 2006, 999). S výrobou nebo zpracováním jiné látky, smolné hmoty, má co do činění zřejmě i nádoba šáreckého typu z Prahy-Šárky (Lička 2016, 21, tab. LIV:3), soudě zejména podle z ní pocházejících smolných velkých a silných úlomků, z jedné strany hladkých, z druhé strany zvrásněných (projev to jejich původního tekutého stavu).

Jak je patrné z dalšího, určité, na první pohled i běžné keramické nádoby měly pro jejich uživatele vyšší hodnotu, jevíly se jim jako nepostradatelné. Proto, když se rozbily, byly opraveny pomocí smolného lepidla a fixace šňůrou vedenou přes dodatečně vybroušené otvory v jejich stěnách.

2. NÁLEZY ZE MŠENA

Zvláštní nádoby ve Mšeně se odlišují od ostatních, vedle toho, co bylo uvedeno výše, především *výzdobou*, zejména takovou, která byla umístěna na jejich vnitřním povrchu. Antropomorfní a jiné zvláštní motivy, pokud se vyskytnou, symbolické postavení nádobí jen podtrhují (obr. 2). Byly vždy aplikovány na vnitřní straně mísovitých tvarů (výjimečně zároveň i na straně vnější), a to prakticky jen v období **starší vypíchané keramiky** (nálezový horizont Mšeno I). Mladšímu stupni VpK odpovídají jen dva kusy (obr. 3:7,9). Až na jeden případ byly provedeny technikou drobného dvojnásobného (starší stupeň) a velkého dvojnásobného až více-násobného vpichu (mladší stupeň). Ze zlomkovitého materiálu se nedá určit, zda symbolické motivy (zejména ty, co znázorňují lidskou postavu) na nádobě představují solitéry, nebo jsou reprezentovány více jedinci, izolovanými nebo navzájem spolu propojenými. Vnitřní výzdobu tak uživatel může pozorovat jen tehdy, když nádoba byla prázdná, respektive během konzumace jejího obsahu, což účinek předpokládaného rituálu jen mohlo zvýšit.

Antropomorfní motivy se dají relativně bezpečně rozpoznat na dnech nejméně tří různých misek. Jeden (obr. 3:5), tvořený obdélníkovitým pásem (trupem), z něhož na zachovalé straně nahoru i dolů v opačném směru vytrčují šikmo další pásy (horní a dolní končetina), se dá připodobnit např. obrazci na dně misky z Prahy-Bubenče (Horáková-Jansová 1938, obr. 29, 31a). Druhý (obr. 3:4), znázorněný rovněž obdélníkovitým pásem, ale značně širokým (trupem), z něhož na užší straně směrem ven vybíhají dva užší, zalomené pásy (končetiny), se některými znaky podobá např. nálezu ze Lhánic (Lička 2000, 69, obr. 101). Také třetí zlomek (obr. 3:1) sestává v zásadě ze stejných prvků (pouze jeden extrémně úzký a jen z velmi malé části zachovaný pás vybíhá vzhledem k předpokládanému trupu „dovnitř“); zřejmě reprezentuje lidskou postavu, z níž se dá rozpoznat obdélníkovitý trup a jedna končetina. Ostatní, jen zlomkovitě zachované motivy, z nichž jeden je proveden technikou rytí (v daném kulturním kontextu VpK „archaickou“ technikou), se nedají blíže interpretovat (obr. 3:2–3, 6,8–9). (Snad jen zlomek motivu z objektu 144, obr. 3:6, z formálních důvodů naznačuje blízkost k silně schematizovaným antropo-

Objekt	Motiv		Technika ornamentu			Typ nádoby		Lokalizace symbolu			Datování	Obr.	Bibliografie	Poznámka
	antropomorfní	jiný	2vp. a více	rytí	jiná	mísa	vnitř	vně	vně i uvnitř	VpK				
149	x		x			x	x			starší st.	3:1	Lička 2016, t. XXXII:1		
13			x			x	x			starší st.	3:2	Lička 2016, t. XXXIII:3		
11			x			x	x			starší st.	3:3	Lička 2016, t. XIX:7		
168	x		x			x	x	x		starší st.	3:4	Lička 2016, t. XXXV:2	vně má podobu křížku	
3	x		x			x	x			starší st.	3:5	Lička 2016, t. VIII:24		
144			x			x	x			starší st.	3:6			
145			x			x	x			mladší st.	3:7			
143			x		x	x	x			starší st.	3:8			
8			x			x	x			mladší st.	3:9			

Obr. 2. Mšeno. Přehled výskytu antropomorfního a blíže neurčitelného motivu na keramice.

morfním obrazcům, sestávajícím z několika výzdobných segmentů; *Soudský – Paolů 1996*, fig. 19:10,17.) V každém případě u všech uvedených výzdobných obrazců není pochyb o jejich symbolickém významu.

V mladším stupni VpK se jednoznačně symbolické motivy vyskytly jen na dvou nádobách (*obr. 3:7,9*). Byly umístěny uvnitř misek a jejich původní tvar kvůli velké zlomkovitosti se nedá zrekonstruovat, stejně tak se nedá interpretovat jejich konkrétnější význam. V tomto chronologickém stupni ale převažují jiné prostředky k ozvláštňení nádob, jmenovitě se to týká použití zvláštních výzdobných technik, mezi něž se řadí zejména ryté mřížky, tzv. packy, což jsou deriváty rössenského vpichu, kolkované kroužky, řady jamkovitých vrypů, výjimečně s vodící rytou linkou (předkresbou), někdy s výsledným efektem vzniku negativní lomené klikatky při kombinaci s některými uvedenými prvky (např. *obr. 4:1–8,10–13*; z jiné lokality – Praha-Chaby – pochází ukázková analogie k některým prvkům zde uvedeným: *obr. 5; Stocký 1929*, tab. XLV:15). Ve Mšeně byly použity na vnějším povrchu nádob. Jde o prvky nebo jejich deriváty, jejichž původ nebo inspirace se hledá především v prostředí grossgartašské a rössenské kultury a v přechodném horizontu mezi nimi (podrobně *Spatz 1996* a nejnověji pro území Čech *Řezáč 2017*). V našem prostředí asi nejvýznačnější cizí prvek, kolkovaný kroužek (*obr. 4:12*), má svou analogii především na lokalitě Zdice II (*Zápotocká 1982*, *obr. 16:1*), rovněž ve spojení s dvojvpichem VpK. Další příklad je znám např. z Posálí, z lokality Minsleben (*Kaufmann 1976*, Taf. 63:22,27). Jim podobný prvek, zřejmě se částečně překrývající kroužky vzniklé pomocí trubičky (s výsledným efektem srpkovitých útvarů), byl zjištěn na lokalitě Borovy (*Řezáč 2017*, 514, *obr. 3:9*), popř. na lokalitě Štáhlavice (*Řezáč 2017*, 514, *obr. 4:9*). Zmíněné zvláštní výzdobné prvky a techniky nejsou zdaleka aplikovány jen na mísovitých tvarech. A nejsou zároveň jediné, které ozvláštňení nádob vyvolávají. Řadí se mezi ně i nezvyklé dílčí motivy a způsoby uspořádání výzdoby jako takové, bez ohledu na to, jakou technikou byly provedeny. Vyskytnou se na vnější straně nádob (převážně v mladším stupni VpK), nebo zároveň na vnějším i vnitřním povrchu (převážně ve starším stupni VpK, viz *obr. 3*). Exemplární příklad tohoto druhu z mladšího stupně VpK představují zlomky mísy z objektu 145 (*obr. 3:7*). Vně je nádoba pod ústím zdobená vodorovným pásem prostřednictvím čtyřnásobného vpichu, níže pak celoplošně girlandovitými a místy svislými pásy provedenými stejnou technikou. Uvnitř se nachází torzo blíže neurčitelného motivu, ústí je v krátkém úseku přesekávané a jakoby mírně nahoru povytažené. Při jednom lomu se nacházejí dva reparační otvory, z nichž jeden je nedokončený. Dohromady se jedná o tři ukazatele, z nichž jeden každý má v sobě náboj zvláštnosti až výjimečnosti. Obdobně uspořádané výzdoby pochází ze Srbska u Berouna, jmenovitě z jeskyně Galerie (*Stocký 1926*, tab. XXXV:20,26; *Sklenář – Matoušek 1994*, 26, Taf. XVII:14–15,17). V tomto případě se ale jedná o kotlíkovitou nádobu odpovídající náleзовému horizontu Mšeno I, tzn. že je o něco starší než výše popsaná mísa z mladšího stupně VpK. Do této kategorie nálezů by se daly přiřadit i další příklady z hlediska zvláštního významu, jak jsme je vymezili výše, ale méně průkazné nebo příliš problematické (viz následující kapitola).

Zvláštní skupinu nádob keramické třídy hruškovitých nádob představují kusy, které jsou vybaveny velkými, hypertrofními výčnělky, jež utilitární použití nádob spíše ztěžují, než usnadňují (*obr. 4:15*).

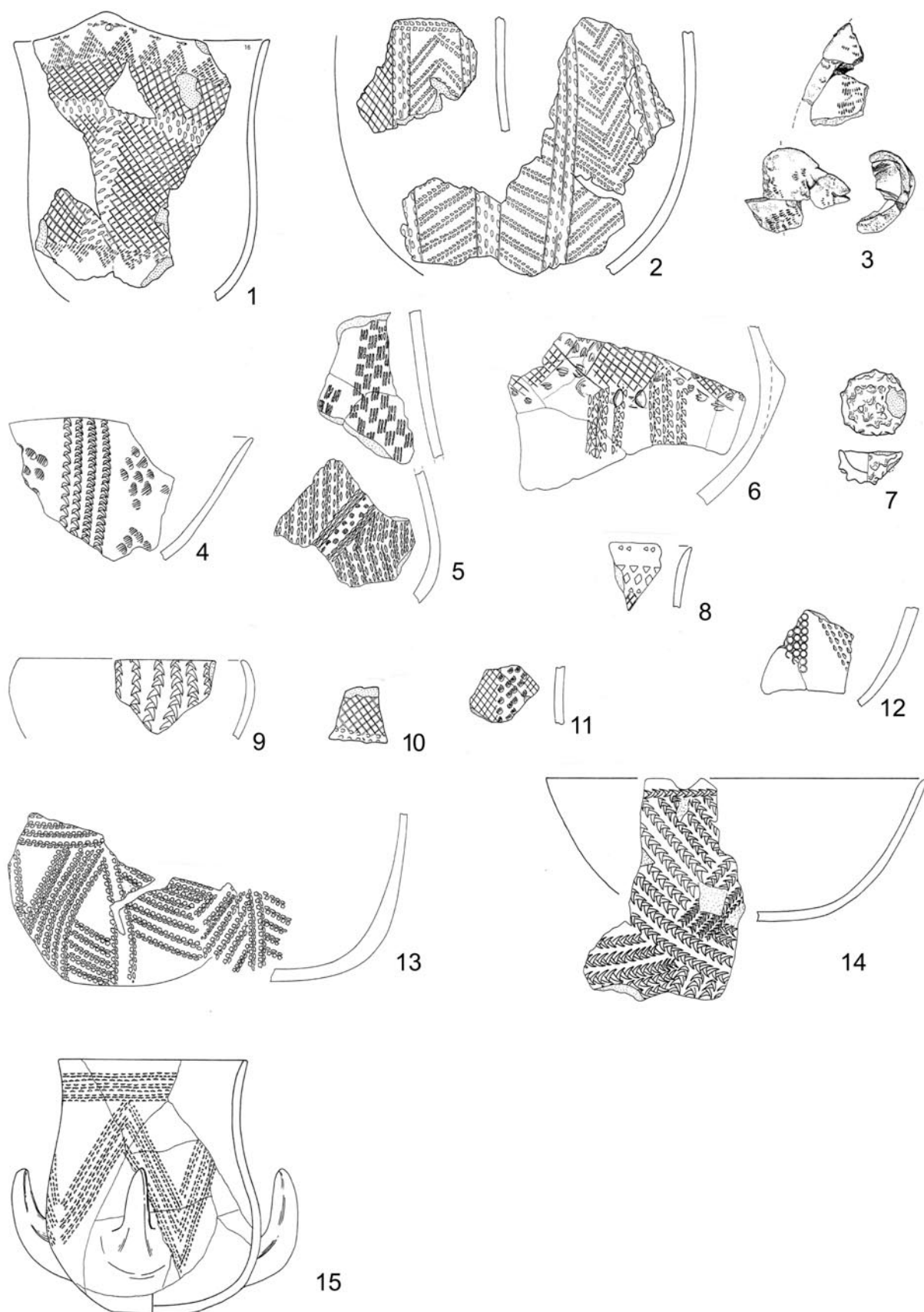
Jiný druh zvláštního artefaktu představuje část *ornitomorfní duté plastiky* vyrobené hrnčířskou vytvářecí technikou (*obr. 4:3*). Jedná se o torzo dutého kuželovitého útvaru na užším konci (zřejmě ocasní část) s příčně přeseknutým vrcholem. Vně je místy zdobeno většinou mělkými „pacičkami“ prostřednictvím pětizubého kolků, zřejmě znázorňujícími peří. Torzo je příliš malé na to, aby se dal odhadnout původní tvar plastiky, případně, zda máme co do činění s askoidní formou nádoby. Znázornění ptáka různými technikami je doloženo v mnoha kulturách mj. evropského neolitu (přehledně *Quietzsch-Lappe 2015*). Ponecháme-li stranou lidskou plastiku s možným znázorněním obličejové části v podobě ptačí masky (Vochoř), v rámci kultury s vypíchanou keramikou za ptáka při zapojení velké představitivosti lze považovat vypíchaný vzor na vnitřní straně jedné mísy z Miskovic (*Zápotocká 1998*, 197, objekt 49, Taf. 47:1).

Nakonec v souvislosti s naším tématem je vhodné se zmínit o *evidentních importech* z oblasti lengyelské kultury, ze stupně Ia kultury s moravskou malovanou keramikou (MMK) (*Lička 2019*, tab. VIII:31). Tyto nálezy nemusí vypovídat jen obecně o kontaktech mezi dvěma kulturními okruhy, VpK a LgK, ale možná i o nějakých konkrétnějších, blíže neodhalitelných událostech, což ovšem platí pro některé další obdobné importy z jiných lokalit. (Naproti tomu přímé importy z okruhu příbuzných kultur využívajících ke zdobení keramiky kolků jsou bez zapojení přírodovědných analytických postupů hůře definovatelné.)

Mezi nimi svým způsobem výsadní postavení má esovitě profilovaná nádoba s malovanou výzdobou lengyelské kultury, pro kterou se dají najít přímé analogie především mezi hrobovými nálezy

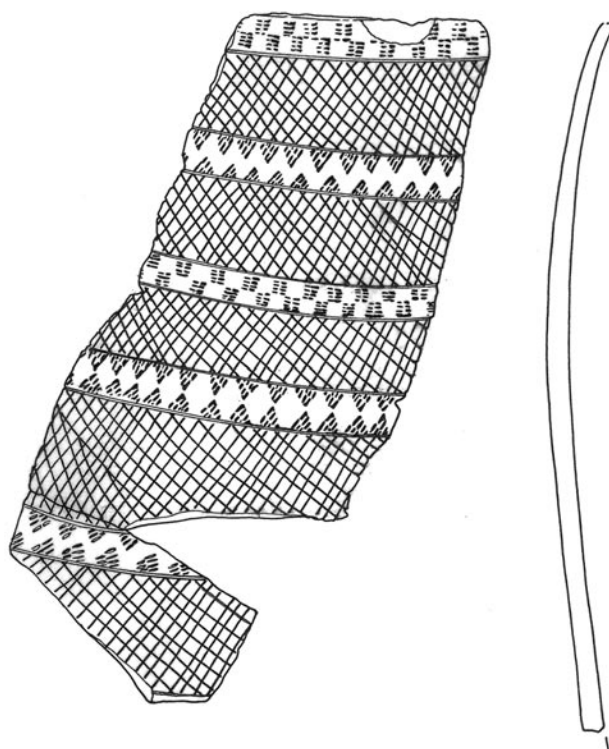

Obr. 3. Mšeno. Výzdobný motiv na vnitřku nádob (šedě). 1: objekt 149; 2: objekt 13; 3: objekt 11; 4: objekt 168; 5: objekt 3; 6: objekt 144; 7: objekt 145; 8: objekt 143; 9: objekt 8.

Obr. 4. Mšeno. Výběr méně obvyklé a neobvyklé výzdoby. Mladší stupeň kultury s vypíchanou keramikou. 1–2: objekt 7; 3: objekt 124; 4: objekt 145; 5–6: objekt 96; 7: objekt 60; 8–9: objekt 96; 10: objekt 75; 11–12: objekt 41; 13: objekt 10; 14: objekt 124; 15: objekt 41.

lužianské skupiny, a to proto, že byla nalezena spolu s nádobami mladšího stupně kultury s vypíchanou keramikou v hrobě na lokalitě Praha-Dejvice. Tento z typologického a výzdobného hlediska důvodně předpokládaný import (Zápotocká 1967) bylo možné potvrdit až složitou analýzou jeho keramické hmoty spolu se srovnávací analýzou vzorků hlín odebraných v oblasti jihozápadního Slovenska (Bareš – Lička 1976). Ze shody těchto příznivých okolností bylo možné přesvědčivěji hovořit nejen o obecných vztazích mezi zmíněnými kulturními okruhy, ale i o konkrétnějších událostech, které s nimi mohly být spojeny, jakkoli se tím dostáváme do oblasti spekulací. Např. se dá uvažovat o tom, že nádobku přinesla do středních Čech osoba pocházející ze společenství lužianské skupiny lengyelské kultury např. jako dar, věno (Zápotocká 1967; Bareš – Lička 1976, 159), nebo prostě jako důležitý identifikační znak (kostru pohřbeného představuje pravděpodobně přibližně desetileté dítě bez možnosti pohlavního rozlišení). Možné je, že přitom hrál významnou roli obsah této nádoby, který nám zcela uniká, a nejen samotná exotičnost nádoby jako takové. V druhém případě by potom mohlo jít o dar nebo směnu neznámé komodity, projev to ekonomického nebo symbolického vztahu, popř. obojího. V každém případě tím, že byla součástí hrobové výbavy v jinak kulturně cizorodém prostředí, tedy integrální součástí důležitého společenského ceremoniálu, interpretační váha celku je velká.

Obr. 5. Praha-Chaby. Zlomek keramiky grossgartašské kultury. Kresba I. Vajglová.

3. ZDROJE INTERPRETACE ANTROPOMORFNÍHO MOTIVU (PŘÍKLADY)

Z našeho prostředí, z kultury s vypíchanou keramikou a neolitu obecně, pochází řada nálezů, která je nadána vysokou vypovídací schopností, dobře čitelnou a úzce souznící s tématem našeho příspěvku. Mezi ně se řadí keramické nádoby z několika následujících lokalit.

Na sídlišti kultury s lineární keramikou (LnK) v Močovicích byly objeveny dvě nádoby, láhev a miska, které se řadí k předmětům rituálního významu (Pavlu 1966). Je to patrně především ve výzdobných motivech, které mají svůj předobraz v částečně realisticky vyvedených a tudíž významově srozumitelných výjevech známých z neolitických staveb v Çatal Höyük (mj. námět, který představuje „bohyni rodící býka“ – Mellart 1967). Některé tyto významově srozumitelné výjevy jsou rozpoznatelné, ovšem již v silně schematizované nebo symbolické podobě, na lahovitě nádobě z Močovic (Pavlu 1966, Fig. 222, 225–226). Jmenovitě „bohyně“ je tu znázorněna dvěma pravoúhelnými klikatkami. „Zrození býka“ by mohl představovat ornament v podobě „včelího plástu“, pokrývající spodek nádoby. Hlavní protilehlý symbol býka je zřejmě vyjádřen výzdobou ve formě spirál na zadní straně hrdla nádoby. Výklad této nádoby jako kultovního náčiní dokazuje jak výše zmíněný ornament včetně reliéfně vyvedeného „obličej“ pod ústím, tak její neobvyklý tvar. Hrdlo je totiž nejen výrazně odsazeno od spodku, ale i odsazení samo je zformováno v obvodový žlábek. Žlábek po obvodu tak mohl sloužit k zachycení tekutiny, která by při manipulaci s nádobou z rituálních důvodů neměla spadnout na zem. Dá se předpokládat, že nádoba byla během nějakých děkovných nebo prosebných kultovních obřadů naplňována „posvátnou tekutinou“, což by analogicky ke starořeckým kultům mohla být např. krev, mléko nebo snad med.

Naproti tomu váza ze Střelic, datovaná do mladší etapy vývoje kultury s malovanou keramikou, je opatřena kombinací výzdobných plastických a vypíchaných prvků (Vildomec 1940; Kovárník 1997; Humpolová 2009). Na rozhraní hrdla a plecí se nacházejí čtyři zvířeni figurky-kozlíci, na největší výduti pak čtyři kozí hlavičky. Hlavní výzdobu nádoby tvoří čtyři schematizované lidské postavy provedené vypíchanou (tečkovanou) technikou, tři muži a jedna žena (obr. 6:3). Mužské figury mají zřejmě naznačeny kalhoty, ženská figura nese asi sukni. Jednotlivé postavy jsou od sebe odděleny čtyřmi routovitými ob-

razci, symbolizujícími ženská pohlaví. Celá symbolická scéna může být chápána jako vyjádření principu mytického „hieros gamos“ („posvátného sňatku“), v němž vládne Velká Matka (Magna Mater), symbol univerzálního božstva plodnosti a úrody. Dominance mateřského božstva je znázorněna velikostí ženské postavy, doprovázené třemi menšími postavami mužskými. Nádoba zřejmě sloužila v rámci rituálů kultu plodnosti, její obsah jako obětina mateřskému božstvu pro zajištění ženské fertility.

Další výmluvná scéna se silně schematizovanými lidskými postavami je patrná na vnější straně nádoby kultury s vypíchanou keramikou ze Staré Skály, k. ú. Lhota u Dřevčic (*Peša 1998, 638; Jenč – Peša 2003, 97, 139, obr. IX:1*). Dominuje jí bezhlavá figura s prosebně zdviženýma rukama (v adoračním gestu), doprovázená po stranách zřejmě ženskými postavami se schematickým znázorněním pohlaví (*obr. 6:2*). Zvláštnost nádoby je podtržena jednak tím, že dva hrotité výčnělky umístěné na protilehlých stranách při jejím dně dodaly kusu loďovitý tvar, jednak skutečností, že její keramická hmota (plavená jílovitá hlína) se odlišuje od běžné keramické hmoty dané kultury v tamním regionu.

Z téhož kulturního prostředí jsou silnou vypovídací schopností dotčeny další nádoby. Např. nádobka z Prahy-Podbaby, na jejímž povrchu jsou znázorněny ještě „archaickou“ technikou, tzn. rytím, tři samostatné, zřejmě ženské postavy (VpK; *obr. 6:1; Stocký 1926, tab. XXVII:5; Lička 2009, 91*).

Na další nádobě, míse z lokality Soběnice (Litoměřice?), jsou vypíchanou technikou vyobrazeny schematické lidské postavy, tentokrát vzájemně spojené jakoby v ceremoniálním tanci (*obr. 6:5; Lička 2000, 70; Zápotocká 2000, 281*).

A konečně připojujeme sem ještě extrémně plochou mísu na nožkách uvnitř s mimořádně zvláštním, nikoliv antropomorfním, ale motivem souznějícím s mentálním světem v širším slova smyslu nejstarších neolitiků, a to z lokality Litoměřice. Její vnitřní plocha je vypíchanou technikou jednak rozdělena na čtyři díly, jednak po obvodu krátkými úsečkami provedenými rovněž dvojnásobnými vpichy na snad další pomyslné části. Ty poslední jmenované, jejichž počet na 24 jednotek se dá jen odhadovat (takřka polovina chybějícího obvodu mísy i s inkriminovanou výzdobou byla doplněna sádrrou), by měly označovat týdny a měsíce, dohromady tedy jakýsi pravěký kalendář (VpK; *obr. 6:4; Kern 1932–1933; Lička 2000, 72; Lička 2009, 93; Zápotocká 2000, 280*). Obdobný jev má být vyobrazen na vnějším povrchu esovitě profilové nádoby vučedolské kultury z chorvatské lokality Vinkovci. Konkrétně, výzdobné prvky umístěné ve čtyřech vodorovných pásech nad sebou, vertikálně rozdělených do třinácti segmentů, mají představovat dny a měsíce v roce, přičemž je nabídnuta interpretace o dvou řešeních (*Durman 2000, 101, 179, Fig. 56*).

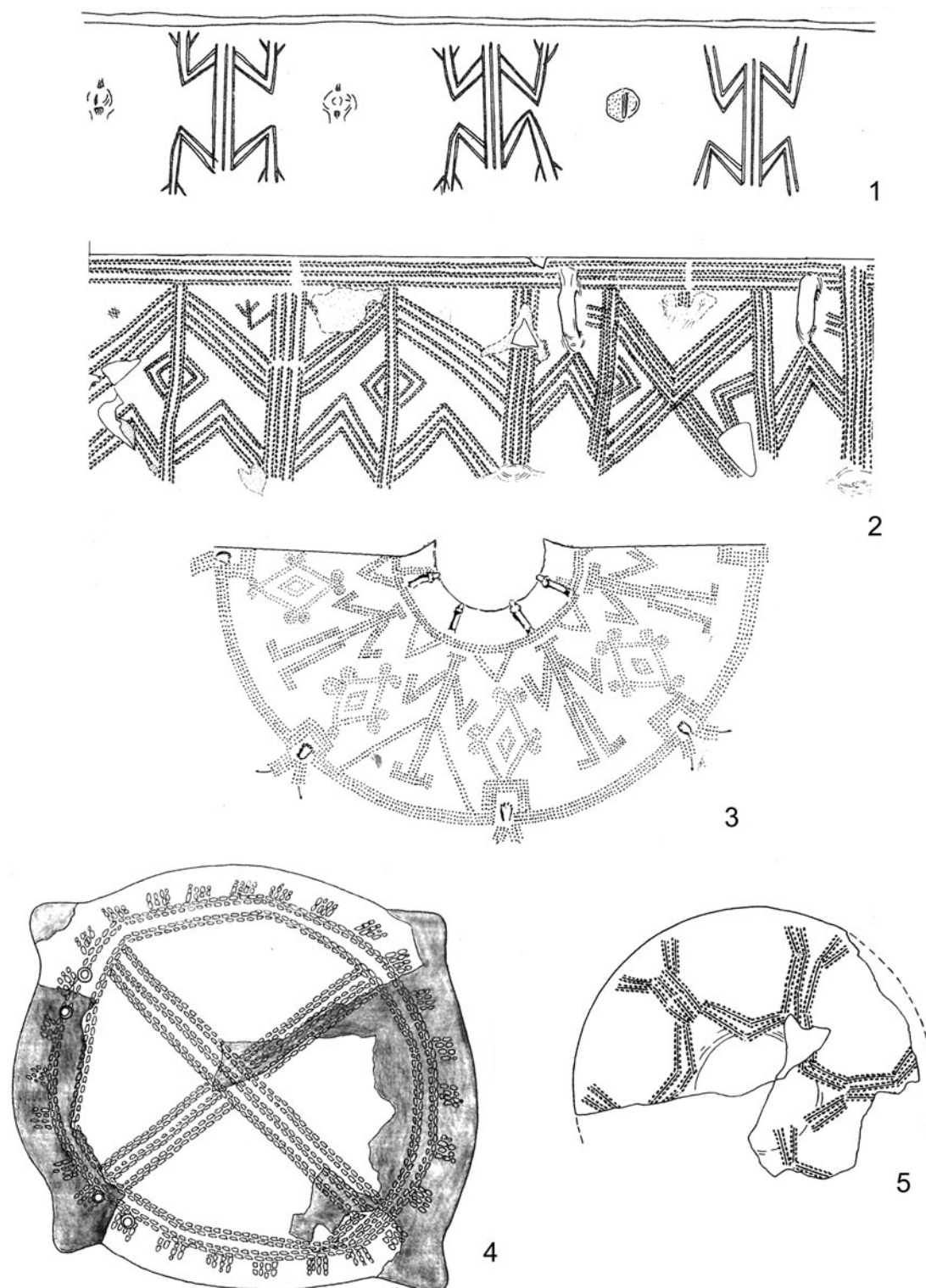
Pro srovnání a zdůraznění významu naznačené ideje, realizované v trojrozměrném provedení, uvádíme i výmluvný příklad ze vzdálenější oblasti, z lokality Sultana Malu-Roşu (*obr. 8:2; Rumunsko, kultura Gumelniţa, Andreescu – Popa 2003, 60, Pl. I:3*). Jmenovitě, na dně červeně malované mísy poseté bílými romboidními motivy, je jako její integrální součást zpodobněna plastika sestávající z vedle sebe sedícího muže a ženy, přičemž levá ruka muže spočívá na ramenou ženy jakoby v ochranném gestu. Muž je natřen až na pruh v oblasti pasu bílou barvou, ženu pokrývají bílé spirálovité a páskovité motivy. V ukázkově srozumitelné míře je tak znázorněna myšlenka, která je, nebo jedna z jejích variant, skromným způsobem vyjádřena jen plošně a mnohdy méně srozumitelně na povrchu nádob kultury s vypíchanou keramikou. (Předměty tohoto druhu, používané při zvláštních příležitostech, abychom se vyhnuli termínu kultovních, byly zřejmě skladovány zvlášť, v oddělených nebo neoddělených částech obytných domů, nikoliv v pro ten účel vybudovaných sakrálních příbytcích, jak na to ukazují nálezkové situace jihovýchodně od našeho území – např. *Lichter 2010, 588*.)

4. ZÁVĚR S DISKUSÍ

Zpodobňování lidí a zvířat má dlouhou tradici, dá se říci, že je staré jako lidstvo samé. V neolitu v rámci lidských motivů početně převládají ty, které znázorňují ženu. Poměrně zřídka se vyskytují muž a žena společně, v jednom fyzickém nebo symbolickém spojení. Z materiálů, ze kterých nebo na kterých se lidské figury vytvářely, zcela převažuje hlína, posléze vypálená a v keramickém stavu tedy rezistentní (na rozdíl od organických materiálů, které se prakticky nedochovaly). Nejpočetnější jsou z této kategorie trojrozměrné sošky, na rozdíl od reliéfních a zejména zcela plošných zobrazení vytvořených především pomocí rydel, kolků a barev. (Stranou ponecháváme nádoby formované do lidských tvarů a jejich částí nebo jen opatřené odpovídajícími přířadkami a aplikami [blíže např. *Lička – Bareš 1979*].)

Nás v souladu s tématem tohoto příspěvku zajímá jen keramické nádobí jako nosič lidských představ, a to jen zobrazených na jeho povrchu prostřednictvím rydla, kolků a barev.

Vývoj antropomorfního motivu na povrchu keramického nádobí sahá hluboko do neolitu. V průběhu času se měnila jak technika výzdoby (u nás, pokud jde o kulturu s lineární keramikou a kulturu s vypí-

Obr. 6. Ukázky antropomorfních motivů. 1: Praha-Podbaba (podle Lička 2009, 91); 2: Stará Skála, k. ú. Lhota u Dřevčic (podle Lička 2000, 76, cat. n. 124); 3: Střelice, okr. Znojmo (podle Humpolová 2009, 120); 4: Litoměřice (podle Lička 2009, 93); 5: Soběnice/Litoměřice? (podle Lička 2000, 70, cat. n. 103).

chanou keramikou, převážně od ryté k vypíchané technice), tak způsob zobrazení od méně k silně stylizovaným obrazcům v mladším stupni kultury s vypíchanou keramikou (viz blíže práce, které se obírají tématem o různém geografickém a kulturně-ideovém rozsahu a které se bezprostředně vztahují k našemu prostředí: Horáková-Jansová 1938, 128, obr. 31; Quitta 1957, Abb. 18; Soudský – Pavlů 1966, Fig. 19; Wolf-Schuler 2009, Abb. 72). Jelikož objektivní kritéria k určení antropomorfismu u těch silně schematizovaných

zpodobnění sama o sobě neexistují, je na subjektivním posouzení jednotlivých interpretů, zda je přiřadí k lidským postavám, nebo k bezduchým, jen obsahově vyprázdněným dekorativním prvkům.

Jak jsme uvedli výše, existuje celá řada vyobrazení, která obecně srozumitelným způsobem znázorňují lidskou postavu, někdy s atributy pohlaví. V rámci kultury s vypíchanou keramikou jde o stylizované postavy, u nichž v lepším případě se dá dobře rozpoznat trup a horní a dolní končetiny, jiné obrazy jsou více schematizované, nicméně z hlediska celkového tvaru a s přihlédnutím ke kulturnímu kontextu je vysoce pravděpodobné, že je lze spojovat s lidskou postavou (např. *obr. 7:1:3–5,7–12; Horáková-Jansová 1938, obr. 31; obr. 7:4:2a,b,c; Wolf-Schuler 2009, Abb. 72*).

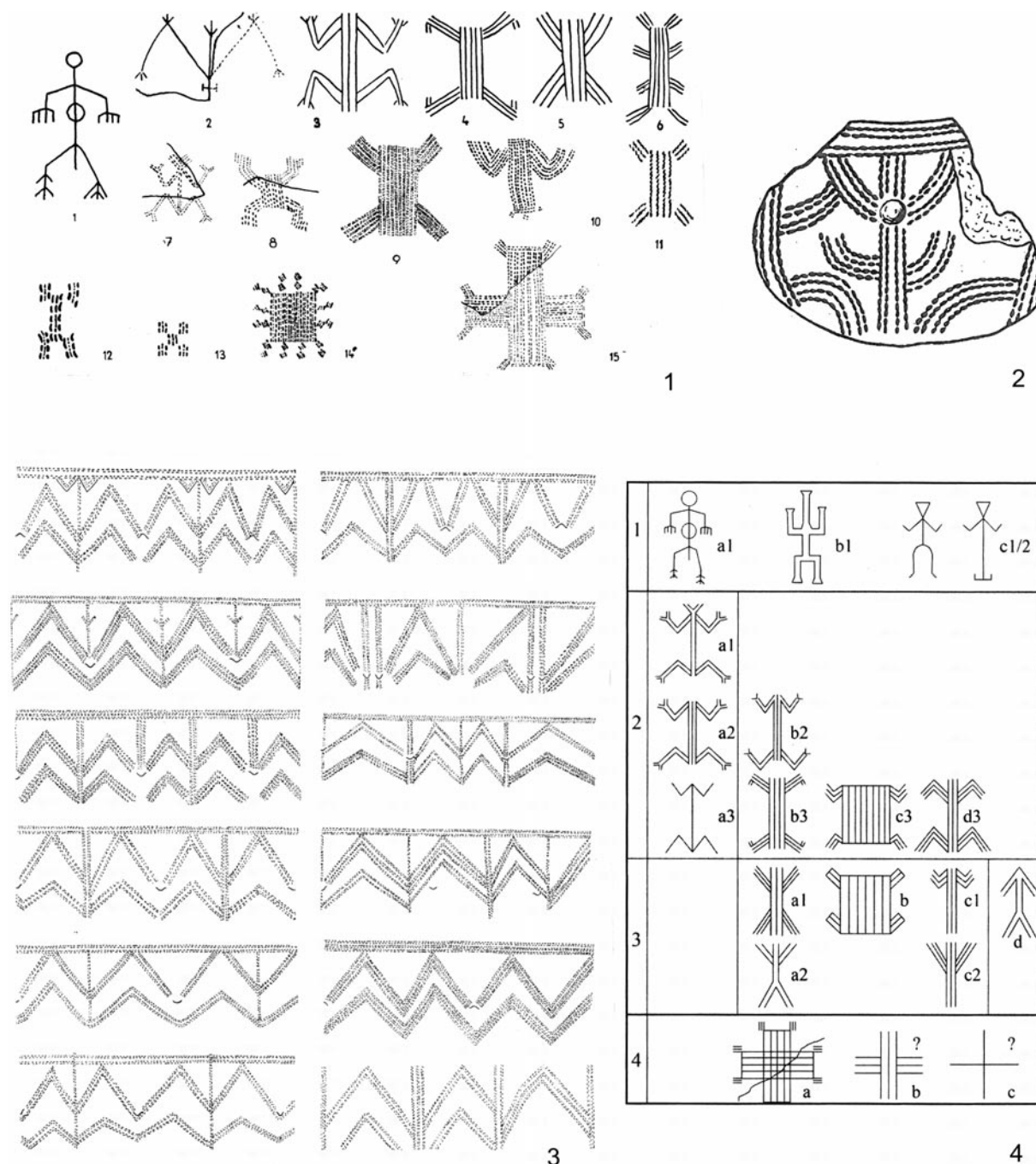
U dalších, vysoce stylizovaných až abstraktních obrazců interpretace coby lidských postav je víc než problematičtější, ne-li přímo nemožná. Do této poslední kategorie náležejí především ty výzdobné motivy, které jsou v deskriptivní rovině prvoplánově označovány jednak jako dvojnásobné (popř. několikanásobné) vodorovné klikatky nebo nízké krokvice, vždy ve spojení se svislým dělicím motivem (převážně nálezový horizont Praha-Bubeneč), jednak jako svislé dělicí motivy samy o sobě, obvykle ozvláštňené nějakým výzdobným detailem (převážně nálezový horizont Mšeno I).

V prvním případě uvažovaný antropomorfismus se opírá o podobnost onoho schématu ze svisle děleného krokvicového ornamentu (viz výše) se schematizovanou lidskou postavou (*Horáková-Jansová 1938, 129*), již je myšlen tzv. žabí motiv, ve své době hojně používaný název pro lidskou postavu s roztaženými a jednou zalomenými končetinami). (Formální podobnost mezi oběma schémata je tak nápadná, že se kdysi vedly debaty o tom, které z těchto schémat bylo prvotní a které druhotné, zda to byl obecný ornament VpK, nebo evidentní antropomorfní motiv [např. *Kern 1931, 12 ad.; Horáková-Jansová 1938, 129, 130*].) Co je obzvláště zajímavé, že se z hlediska četnosti nejedná o schéma vzácné, ale naopak masové, v zásadě takřka jediné se vyskytující v rámci výzdoby nálezového horizontu Praha-Bubeneč (*obr. 7:3; Horáková-Jansová 1934, obr. 40, 41*). V případě, že bychom v něm viděli antropomorfismus, pak myšlenka, že zdobené keramické nádoby tzv. stolního druhu v té době mělo výsadní (exkluzivní) postavení (viz výše), by získala na větší síle. (I později, v mladším stupni VpK, se rovněž objevuje varianta téhož schématu, ale již jen vzácně: např. *Lička 2019, tab. XXXI:7, XLIX:1, LII:16, LV:6, LXVIII:1*; dokonce je sem řazena i vodorovná varianta: *Kern 1931, 13, Abb. 9*.) Zároveň je vhodné na tomto místě připomenout, že autoři, kteří by připustili, že v oněch pro nás problematičtějších obrazech viděli lidskou postavu, jedním dechem konstatují, že hodnověrný důkaz pro takovouto interpretaci neexistuje.

Z téhož nálezového horizontu sem můžeme přiřadit i motivy na torzu nádoby, jejichž boční větve navazující na vertikální prvek vykazují obloukovitý průběh (*obr. 7:2; Mašek et al. 1969, obr. 11*), tedy formu vedení vypíchaných řádků pro vypíchanou výzdobu vzácnou až cizí; možnost v nich vidět spojené, silně schematizované lidské postavy je nejistá, i když vyloučeno to zcela není. (Posun ve výkladu směrem k lidské postavě, ve srovnání s předcházejícími ukázkami, tu ovšem je.)

V druhém případě jde o samostatný výzdobný motiv neutrálně označovaný jako dělicí; v mnoha případech, zejména když je doplněný o další detaily, je některými autory pojmenováván poetickými názvy z říše rostlinné jako je stromek (včetně „ležícího stromku“) či květina (pro hinkelsteinskou kulturu a kulturu s vypíchanou keramikou zejména *Spatz 2002, 287–288; Wolf-Schuler 2009, 254 ad.*). Jak už jsme uvedli výše, v našem prostředí je tento motiv spjat převážně s nálezovým horizontem Mšeno I. Můžeme o něm říci v zásadě totéž, co platí o dvojnásobné a vícenásobné vodorovné klikatce/nízké krokvice ve spojení se svislým dělicím motivem nálezového horizontu Praha-Bubeneč. Jeho výskyt je rovněž poměrně častý, zdaleka ne tolik jako u předcházející varianty (v závislosti na tom, zda zohledníme každý svislý dělicí motiv, nebo spíše vhodněji jen takový, který je doplněn nahoře dalšími symptomatickými detaily). Je aplikován prakticky jen na kotlících a nízkých až středně vysokých hruškovitých nádobách: viz např. lokalitu Mšeno (*Lička 2016, obr. 57*; zejména 1.2–3, 1.4, 2.3, např. tab. II:7, VII:15, XVII:1, XXX:11, XXXIII:1, XLIII:6), Jaroměř (*Burgert 2015, Fig. 3:1*), Obříství (*Davidová – Fleková 2014, tab. V:13*), Plotiště nad Labem (*Burgert 2016, obr. 14:4, 16:3*), Vchynice (*Řídký – Kovačiková – Půlpán 2013, obr. 17:1*), Nová Ves (*Podborský 1981, tab. VIII:2*), Horní Dunajovice (*Podborský – Vildomec 1972, tab. VII:3, XI:6* – zde v kombinaci se separátními, silně abstrahovanými celými antropomorfními motivy), Olomouc-Slavonín (*Kazdová – Peška – Mateiciucová 1999, 70, obr. 63:3,5*), Pavlov (*Kazdová 1996, obr. 5*), Velatice (*Podborský 1981, tab. VIII:7*), Vyškov (*Jaroš 1975–1976, obr. 3, 4:19,21, 5:20*). Podobně i tento druhý motiv v čisté nebo modifikované podobě se vzácně objevuje v mladším stupni VpK, ve výrazné podobě např. na lokalitě Vchynice (*Řídký 2011, obr. IV:94:3*). Interpretace naposledy uvedených prvků jako silně abstrahované formy antropomorfních představ je ale nedokazatelná; maximálně je jim možno přisoudit postavení zvláštních výzdobných motivů (viz *Wolf-Schuler 2009, Taf. 156:86–98*).

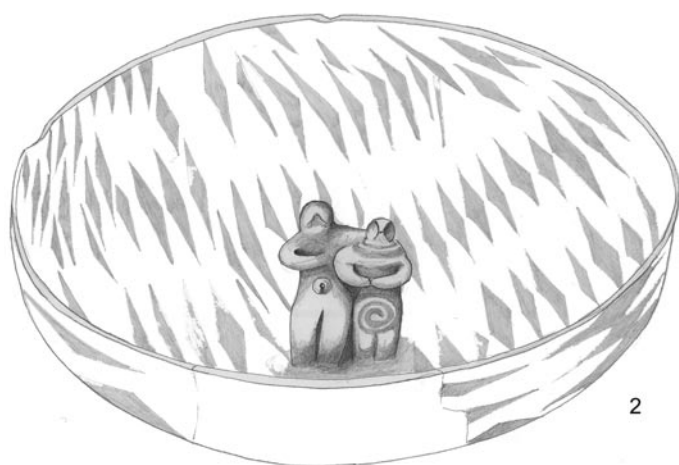
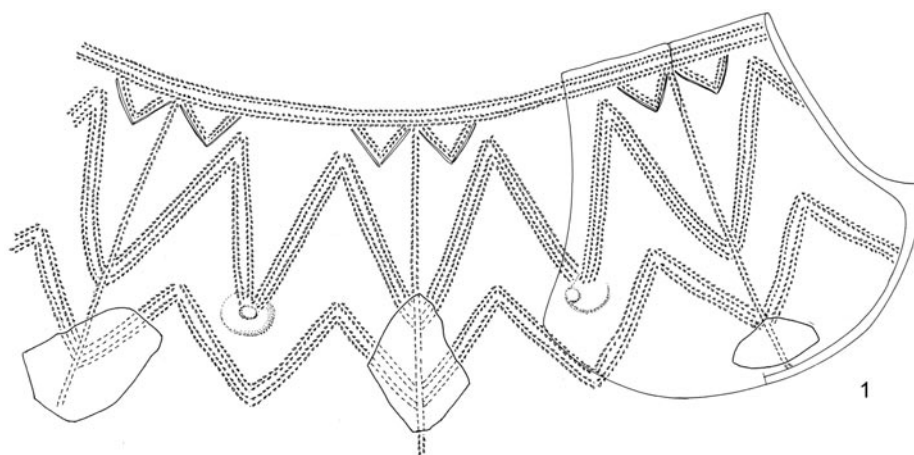
Stejně se to má s dalšími vzory, interpretovanými jako abstrahované formy antropomorfismu a datovanými do mladšího až závěrečného úseku vývoje vypíchané keramiky; stojí již za hranicí běžné sro-

Obr. 7. Schémata antropomorfních a jim podobných motivů kultury s vypíchanou keramikou. 1 (1 – Nová Ves, okr. Kolín, 2 – Hrbovice, okr. Ústí nad Labem, 3 – Praha-Podbaba, 4 – Prosetice [Teplice], 6 – Žalany, okr. Teplice, 7 – Horoměřice u Prahy, 8 – Víceměřice, okr. Prostějov, 9 – Praha-Bubeneč, 10 – Řepín, okr. Mělník, 11–14 – Černý Vůl, k. ú. Statenice, okr. Praha-západ, 15 – Hnidousy [Kladno]): podle Horáková-Jansová 1938, obr. 31). 2 – Žalany, okr. Teplice (podle Mašek et al. 1969, obr. 11). 3 – Praha-Bubeneč. Schémata rozvinuté výzdoby (podle Horáková-Jansová 1931, obr. 40). 4 – Schéma antropomorfních motivů (podle Wolf-Schuler 2009, Abb. 72).

zumitelnosti (srovnej zejména obr. 7:13–15; Horáková-Jansová 1938, obr. 31; obr. 7:4; Wolf-Schuler 2009, Abb. 72:3c–d,4).

V této souvislosti je vhodné připomenout vztah určitých výzdobných motivů mezi LnK a VpK. Vedle známého propojení myšlenky krokvicové výzdoby, zřejmě genetického charakteru, se nabízí nejméně jedna další možnost, vztahující se ke starší VpK na straně jedné, a kupodivu až ke starší LnK na straně druhé. Z okruhu VpK je to výše zmíněný dělicí motiv obohacený v horní části dalšími detaily, z okruhu LnK samostatný motiv sestávající z trojice svislých linek, z nichž obě vnější jsou nahoře oblou-

Obr. 8. 1 – Praha-Bubeneč. Rozvinutá výzdoba nádoby z hrobu č. X (inv. č. 44305, NM Praha). Kresba I. Vajglová. 2 – Sultana Malu-Roșu, Rumunsko, kultura Gumelnița (podle Andreescu – Popa 2003, Pl. 1:3). Kresba I. Vajglová.

kovitě až spirálovitě zahnuté (asi vychází z „proto-vzoru“ A-motivu typu Bylany; lokalita Kosoř, Lička 2011, 58). Jakkoli podobnost mezi nimi není přímá, nelze vyloučit, že oba motivy reprezentovaly stejný nebo podobný symbolický obsah. Srovnávání výzdoby obou kultur je přirozeně silně zatíženo použitými, zcela rozdílnými výzdobnými technikami. Zatímco rydlo v rukou hrnčířky při zdobení povrchu nádob ještě v dostatečně tvárném stavu dovede snadno vykreslit jakékoliv linky, přímé i zakroucené, u kolku je tomu částečně jinak. Pro něj, aby se dosáhlo co nejdokonalějšího výsledného efektu, je přirozenější linie přímá, ať již jde o velké motivy, jeho části či jen o jednotlivé drobné segmenty nebo segmenty seskupené do obrazců vyššího řádu (tím není řečeno, že kolkem se nedá vytvořit křivolaká linie). Z tohoto důvodu zásadní rozdílnost v celkovém vzhledu výzdoby u obou kultur není ovlivněna jen změnou módy nebo něčeho jiného, ale i použitou výzdobnou technikou. Proto z toho není až tak nutné striktně dovozovat, že výsledná pestřejší výzdoba u LnK, její styly, kompozice, témata a motivy, je nadána větším nábojem komunikativnosti a tím i symboličností, než je tomu u VpK; opačně si to myslí v inspirativním příspěvku J. Rulf (1998, 30), třebaže v obou případech jde o pohledy nezastírající hypotetičnost názoru.

Závěrem můžeme v rámci uvažování o zvláštních nádobách a jejich výzdobě podtrhnout několik, více či méně hypotetických, hierarchicky uvedených myšlenek.

- Neolitické nádoby jako takové, které je polyfunkční, samo o sobě představuje skupinu nálezů zvláštního významu.
- U podílu zdobené keramiky, který je v té době nejvyšší z celého vývoje pravěku (Rulf 1998, 31), je stupeň zvláštnosti o poznání vyšší.
- V případě, že určitým masově používaným vypíchaným motivům (svislým prvkem dělené krokvičové, někdy navíc zalomené motivy a samotné dělicí motivy, zejména když byly ozvláštněné dalšími prvky v jejich horních částech) se přiřadí antropomorfní význam, podezření, že zdobený podíl keramiky jako celek mohlo mít výjimečné postavení mezi ostatními druhy nálezů, získá větší sílu.
- Poměrování míry zvláštnosti a identifikace obsahu symbolů je subjektivní.
- Nejslabší indicie ozvláštnění keramiky se týkají jejích technologických parametrů.

- Nejsilnější náboj symboličnosti vykazují představy živých tvorů, lidí a zvířat, a z nich ty, které se dají jednoznačně interpretovat.
- Mezi oběma extrémními polohami existuje široká zóna o různé síle interpretační srozumitelnosti.
- Zvláštní nádoby ve Mšeně se odlišují od ostatních především výzdobou, zejména takovou, která byla umístěna na jejich vnitřním povrchu.
- V rámci výzdoby kultury s vypíchanou keramikou škála fenoménu zvláštnosti je velmi široká (ojetině, cizorodý styl, kompozice, téma, motiv a prvek, obecně vybočující ze standardu, nebo jakýkoliv vzor, který zpodobňuje konkrétní jev nebo věc).
- Některé motivy ve Mšeně relativně bezpečně představují lidskou postavu, jiné jen symboly obecně.

LITERATURA

- Andreescu, R. R. – Popa, T. 2003: Sultana Malu-Roșu. Catalog selectiv, Cercetări Arheologice 12, 59–70.
- Bareš, M. – Lička, M. 1976: K exaktnímu studiu staré keramiky. K otázkám vztahu vypíchané a lengyelské kultury, Sborník Národního muzea 30, řada A, 137–244.
- Bareš, M. – Lička, M. – Růžičková, M. 1981: K technologii neolitické keramiky I, Sborník Národního muzea 30, řada A, 137–227.
- Burgert, P. 2015: „Stabilitas loci“ in inhabitants of the Stroked Pottery site in Jaroměř (eastern Bohemia, Czech Republic), Anthropologie (Brno) 53, 473–483.
- Burgert, P. 2016: Součková cihelna v Plotištích nad Labem – zapomenutý pramen poznání kultury s vypíchanou keramikou ve východních Čechách, Praehistorica 38/1–2, 97–115.
- Courtois, L. 1976: Examen au microscope pétrographique des céramiques archéologiques. C. N. R. S. – Centre de recherches archéologiques. Notes et Monographies Techniques 8. Paris.
- Davidová, T. – Fleková, K. 2014: Příspěvek k poznání neolitického osídlení. In: M. Popelka – R. Šmidtová (eds.), Výsledky archeologického výzkumu polykulturní lokality Obráštví. Praehistorica 32/1. Praha, 17–67.
- Doneus, M. – Rammer, E. 2017: Lengyel-Keramik und relative Chronologie. In: E. Lenneis (ed.), Erste Bauerndörfer – älteste Kultbauten. Die frühe und mittlere Jungsteinzeit in Niederösterreich. Wien, 332–347.
- Drost, D. 1967: Töpferei in Afrika. Technologie. Veröffentlichungen des Museums für Völkerkunde zu Leipzig, H. 15. Leipzig.
- Durman, A. 2000: The Vučedol Orion and the Oldest European calendar. Catalogue. Zagreb.
- Horáková-Jansová, L. 1934: Žárové hroby s vypíchanou keramikou v Praze Bubenči, Zprávy Státního archeologického ústavu v Praze 1931, 4, 28–45, 68–72.
- Horáková-Jansová, L. 1938: Ke vzniku české vypíchané keramiky, Obzor praehistorický 11, 81–138.
- Humpolová, A. 2009: Il vaso di Střelice. In: V. Kruta – L. Kruta Poppi – M. Lička – E. Magni (eds.), Antenate di Venere 27.000–4000 a.C. Milano, 120.
- Jaroš, J. 1975–1976: Poznámky k nálezům vypíchané keramiky z bývalé Markovy cihelny ve Vyškově na Moravě, Sborník prací filozofické fakulty Brněnské univerzity E 20–21, 35–49.
- Jenč, P. – Peša, V. 2003: Využívání severočeských převisů v pravěkém a historickém období. In: J. A. Svoboda (ed.), Mezolit severních Čech. Dolnověstonické studie 9. Brno, 97–104.
- Kaufmann, D. 1976: Wirtschaft und Kultur der Stichbadkeramiker im Saalegebiet. Berlin.
- Kazdová, E. 1996: Dům a stavební komplex kultury s vypíchanou keramikou z Pavlova, okr. Břeclav, Pravěk NŘ 6, 75–96.
- Kazdová, E. – Peška, J. – Mateiciucová, I. 1999: Olomouc-Slavonín (I). Sídlíště kultury s vypíchanou keramikou. Archaeologiae Regionalis Fontes 2. Olomouc.
- Kern, J. 1931: Jungsteinzeitliche Plastik und Graphik Nordwestböhmens, Sudeta 7, 6–16.
- Kern, J. 1932–1933: Die Kalenderschale von Leitmeritz, IPEK – Jahrbuch für praehistorische und ethnographische Kunst 8, 72–80.
- Kovárník, J. 1997: K významu pravěkých kruhových příkopů. Úvahy o hospodářství, náboženství a organizovanosti starých zemědělských civilizací. Brno.
- Květina, P. a kol. 2015: Minulost, kterou nikdo nezapsal. Praha.
- Lička, M. 2000: I simboli nella ceramica puntinata e lineare. In: V. Kruta – M. Lička, Prime Terrecotte dal cuore dell'Europa. Ceramiche dei cacciatori e dei primi agricoltori di Boemia e Moravia 27000–4000 a.C. Fiorano Modenese, 67–77.
- Lička, M. 2009: La cultura a ceramica puntinata (circa 4950–4500/4400 a.C.). In: V. Kruta – L. Kruta Poppi – M. Lička – E. Magni (eds.), Antenate di Venere 27.000–4000 a.C. Milano, 89–93.

- Lička, M. 2011: Osídlení kultury s lineární keramikou v Kosoři, okr. Praha-západ. *Fontes Archaeologici Pragenses* 37. Pragae.
- Lička, M. 2016: Osídlení ze starší etapy vývoje kultury s vypíchanou keramikou ve Mšeně. *Fontes Archaeologici Pragenses* 43. Pragae.
- Lička, M. 2019: Osídlení z mladší etapy vývoje kultury s vypíchanou keramikou ve Mšeně. *Fontes Archaeologici Pragenses* 46. Pragae. V tisku.
- Lička, M. – Baresš, M. 1979: Antropomorfní nádoba lengyelské kultury z objektu č. VI/30 z Buštěhradu, okr. Kladno. Příspěvek k exaktnímu studiu neolitické keramiky, *Sborník Národního muzea* 33, řada A, 69–172.
- Lichter, C. 2010: „Tempel“ in der Jungsteinzeit und Kupferzeit Südosteuropa? In: J. Šuteková – P. Pavúk – P. Kalábková – B. Kovár (eds.), *Panta rhei. Studies in chronology and cultural development of South-Eastern and Central Europe in earlier prehistory presented to Juraj Pavúk on the occasion of his 75th birthday*. Bratislava, 581–591.
- Mašek, N. – Zápotocká, M. – Vencl, S. – Slabina, M. 1969: Neolitické a pozdně halštatské sídliště v Žalanech u Teplic, *Archeologické rozhledy* 21, 726–767.
- Mellart, J. 1967: *Çatal Hüyük. A Neolithic Town in Anatolia*. London – Southampton.
- Neustupný, J. 1941: *Pravěké umění v Čechách a na Moravě*. Praha.
- Neustupný, E. 1996: Poznámky k pravěké sídlištní keramice, *Archeologické rozhledy* 48, 490–509.
- Paolů, I. 1966: Early „Myths“ Relating to the Neolithic Society, *Archeologické rozhledy* 18, 700–717, 719–721.
- Peša, V. 1998: Rituální nádoba z Polomených hor. Unikátní archeologický objev v pískovcovém převisu na Českolipsku, *Vesmír* 77/11, 638.
- Podborský, V. 1981: Objekt s vypíchanou keramikou v Těšeticích III, okr. Znojmo, a postavení vypíchané keramiky ve starolengyelském horizontu středodunajského neolitu, *Sborník prací filozofické fakulty Brněnské univerzity E* 26, 9–28.
- Podborský, V. – Vildomec, V. 1972: *Pravěk Znojemska*. Brno.
- Quietzsch-Lappe, U. 2015: *Vogelsymbole im Neolithikum Mittel- und Südosteuropas*. Veröffentlichungen des Landesamtes für Archäologie Sachsen 61. Dresden.
- Quitta, H. 1957: Zur Deutung und Herkunft der bandkeramischen „Krötendarstellungen“, *Vorschungen zur Vor- und Frühgeschichte* 2. *Varia Praehistorica*, 51–94.
- Rulf, J. 1998: K výzdobě české neolitické keramiky, *Archeologické rozhledy* 50, 20–34.
- Řezáč, M. 2017: Keramika Grossgartach-Planig-Friedberg-Rössen v mladém neolitu Čech, *Archeologie ve středních Čechách* 21, 507–528.
- Řídký, J. 2011: Rondely a struktura sídelních areálů v mladoneolitickém období. *Dissertationes archaeologicae Brunenses/Pragensesque* 10. Praha – Brno.
- Řídký, J. – Kovačiková, L. – Půlpán, M. 2013: Chronologie mladoneolitických objektů a soubor kosterních zvířecích pozůstatků ze sídelního areálu s rondelem ve Vchynicích (okr. Litoměřice), *Archeologické rozhledy* 65, 227–284.
- Sklenář, K. – Matoušek, V. 1994: Die Höhlenbesiedlung des Böhmisches Karstes vom Neolithikum bis zum Mittelalter. *Fontes Archaeologici Pragenses* 20. Pragae.
- Solheim, W. G. 1965: The Functions of Pottery in Southeast Asia: from the Present to the Past. In: F. R. Matson (ed.), *Ceramics and Man*. New York, 254–273.
- Soudský, B. – Paolů, I. 1966: Interprétation historique de l'ornement linéaire, *Památky archeologické* 67, 91–125.
- Spatz, H. 2002: Bäumchen und Sichel: Aspekte und Überlegungen zum Übergang vom frühen zum mittleren Neolithikum in Zentraleuropa, *Archeologické rozhledy* 54, 279–300.
- Stocký, A. 1926: *Pravěk země České I. Věk kamenný*. Praha.
- Stolz, D. 2004: Organické předměty kultury s lineární keramikou. In: M. Lutovský (ed.), *Otázky neolitu a eneolitu 2003*. Sborník referátů z 22. pracovního setkání badatelů zaměřených na výzkum neolitu a eneolitu. Český Brod – Kounice 23. až 26. září 2003. Praha, 157–170.
- Struhár, V. 2017: Výšinné sídliska, črpáky a „pivné fiesty“ v eneolite. In: J. Cheben (ed.), *Otázky neolitu a eneolitu našich krajín – 2013*. Zborník referátov z 32. pracovného stretnutia bádateľov pre výskum neolitu a eneolitu Čiech, Moravy a Slovenska. Rímvská Sobota, 23. – 26. 9. 2013. Nitra, 223–274.
- Štajnochr, V. 2006: Mísy. *Studia funkcí novověké keramiky, Archeologie ve středních Čechách* 10, 959–1046.
- Vencl, S. 1979: Nádoby z látek živočišného původu, *Archeologické rozhledy* 31, 530–570.
- Vildomec, F. 1940: Ein jungsteinzeitliches Gefäß mit eingestochenen Menschengestalten und Tierplastiken von Strzelitz (Südmähren), *Wiener Prähistorische Zeitschrift* 27, 1–5.
- Wolf-Schuler, A. 2009: Untersuchungen zur Chronologie und strukturellen Entwicklung der Kultur mit Stichbandkeramik. *Universitätsforschungen zur prähistorischen Archäologie* 171. Bonn.

Zápotocká, M. 1967: Das Skelettgrab von Praha-Dejvice, *Archeologické rozhledy* 19, 64–87.

Zápotocká, M. 1982: Chlustinga, okr. Beroun. Příspěvek k neolitickému osídlení Hořovicka, *Archeologické rozhledy* 34, 121–159.

Zápotocká, M. 1998: Bestattungsritus des böhmischen Neolithikums (5500–4200 B.C.). Gräber und Bestattungen der Kultur mit Linear-, Stichband- und Lengyelkeramik. Praha.

Zápotocká, M. 2000: Soubor unikátní neolitické keramiky z Litoměřicka v Národním muzea v Praze. In: P. Čech – M. Dobeš (eds.), *Sborník Miroslavu Buchvaldkovi*. Most, 279–285.

Special-purpose ceramic vessels from a settlement of Stroked Pottery Culture in Mšeno (Mělník District)

1. Introduction

Neolithic ceramic vessels in principle represented multifunctional ware, but their primary function was in most cases utilitarian. They served as containers for the storage and transport of supplies, and as a tool for non-thermal and thermal preparation and the serving of food and beverages. Some vessels also fulfilled an equally important aesthetic, communicational or ceremonial function (Bareš – Lička – Růžičková 1981, 138–140; Rulf 1998, 20–21). In several cases some other functions may be included, depending on how the vessels were used in specific situations (e.g. Solheim 1965; Bareš – Lička – Růžičková 1981, 138–140). Among the advantages of ceramic vessels belong their protective or conservational qualities, their ability to keep the content unaltered for some time. They are also connected with the production of the oldest artificial inorganic matter in the history of mankind, which was made from clay and water by the agency of fire. It can be supposed that already for this reason ceramic ware had a higher added value, and exhibited certain signs of exclusivity or maybe even prestige. Another advantage of vessels from fired clay is that the information contained in the clay material used, in the final shape of vessels and in their decoration is relatively permanent. The generally high status of ceramic ware in the society is also supported by the fact that the process of pottery making was not so easy as it might seem at first glance. If we base ourselves on our own long-term experience with pottery making and firing, where we imitate the Neolithic conditions and production tools, we can assume that up to one-third of the whole Neolithic production output might have been rejects. Defective vessels, if tossed away and subsequently transformed into shattered settlement waste, evidently cannot be distinguished by ordinary means from complete and fully functional vessels in a fragmentary state. A similar situation should most probably be taken into consideration when Neolithic ceramic waste from settlements is being analysed and evaluated.

For the above-mentioned reasons we can possibly assume that people in the Neolithic period, and often also later, used ceramic vessels for collective dining and drinking during important social events. Among these special events undoubtedly belonged fundamental moments in human life, such as birth, the passage from youth to adulthood, marriage, and death. Other social events included the veneration of ancestors and individual agricultural and natural cycles, or generally any events associated with mythology and the rituals of particular human societies, but also the confirmation of exchange of goods, be it for purely economic or for symbolic reasons. Such situations did not represent mere biological delight in eating and drinking, but also an occasion to establish and solidify the contacts between attendants at particular events, usually feasts (e.g. Kořetina *et al.* 2015, 222, 224). For some of the above-mentioned activities ordinary ceramic ware has been used. Other events, however, required the usage of specific or non-standard ceramic vessels.

This is also true of the vessels of Stroked Pottery Culture (SPC). They may have been used for some other than usual purpose, specifically purely utilitarian (e.g. production), or ceremonial in the wider sense of the word. Already from the beginning of an in-depth study of Stroked Pottery Culture, stylised human figures and crosses were classified as unusual decorative elements (Horáková-Jansová 1938, 126 sq.). Ceramic vessels adorned with these patterns, or the richly decorated vessels in general, were regarded as festive or ceremonial pottery (Neustupný 1941, 12, 17, 20). The exceptionality comprises a wide spectrum of ceramic qualities, which gave rise to various interpretations.

In Mšeno, the weakest indications of exceptionality concern the technological properties of the clay material (more details in Lička 2016, 17–18).

Another kind of exceptionality in ceramic vessels is connected with the organic substance, resin. It has usually been applied to Neolithic pottery as a fixing and impregnating agent; more seldom, and only in several cultures and cultural groups, it was used as an ornament or rather an adhesive for the attachment of some other decorative elements.

A strainer from the early stage of SPC in Mšeno (Lička 2016, 100, tab. VI:9, XLVIII:2) can be identified as a vessel fulfilling the function of a production tool. Another typical vessel from the site of Prague-Šárka (Lička 2016, 21, tab. LIV:3) might probably be connected with the production or the processing of another material – a bituminous substance.

As is evident from the following text, several ceramic vessels, which might seem ordinary at first glance, were in fact highly appreciated by their users who regarded them as indispensable. Therefore, when these vessels got broken, they were repaired with the help of a resin adhesive and fixing cord.

2. The finds from Mšeno

The special-purpose vessels in Mšeno differ from the other ceramic vessels not only in the above-mentioned characteristics, but mainly in their decoration, especially that on the inner surface. The occurrence of anthropomorphic and other specific motifs underlines the symbolic status of ceramic vessels (Fig. 2). This special decoration was always applied to the inner surface of bowl-shaped vessels (exceptionally to both inner and outer surface at the same time), virtually only in the time of **Early Stroked Pottery Culture** (find horizon Mšeno I). Only two ceramic finds (Fig. 3:7,9) are connected with the late stage of SPC. The ornaments, with one exception, were made with the technique of alternating small double strokes (early stage) and alternating large double, multiple and deep Rössens strokes, etc. (late stage).

Anthropomorphic motifs can be relatively reliably distinguished on the bottoms of several bowls (Fig. 3:5, 3:4, 3:1; Fig. 3:6 is quite problematic). The other ornaments, among them only a single incised motif (an "archaic" technique in the given cultural context of SPC), cannot be interpreted in more detail due to the poor state of their preservation (Fig. 3:2-3,6,8-9). However, the symbolic meaning of all these decorative patterns is beyond any doubt.

In the **Late Stroked Pottery Culture**, the explicitly symbolic motifs were only observed on two vessels (Fig. 3:7,9). The ornaments were placed on the inner surface of the bowls but their original form cannot be reconstructed due to their fragmentary condition. However, in this chronological stage we can identify the different methods which were used to make the ceramic vessels special. This mainly concerns the usage of specific decoration techniques, above all incised cross-hatching, so-called paws, which are derivatives of the Rössen stroke, stamped rings, and impressions arranged in rows, exceptionally with an incised aid line (preliminary drawing) (e.g. Fig. 4:1-8,10-13; from another site – Prague-Chaby – comes an analogy to several elements mentioned in this text: Fig. 5, Stocký 1929, tab. XLV:15). In Mšeno they were applied to the outer surface of vessels. The origin or inspiration of these elements or their derivatives have mainly been sought in the milieu of Großgartach and Rössen Cultures and in the transitional horizon in between (more details in: Spatz 1996 and for the territory of Bohemia most recently in: Řezáč 2017). A stamped ring (Fig. 4:12), which is maybe the rarest foreign element in our milieu, finds its analogy mainly on the site of Zdice II (Zápotocká 1982, obr. 16:1) or, for example, in the settlement of Minsleben (Kaufmann 1976, Taf. 63:22,27). Similar elements, the probably partly overlapping rings made with a small tube (with a final effect in the form of crescents), were detected on the site of Borovy (Řezáč 2017, 514, obr. 3:9), or on the site of Štáhlavice respectively (Řezáč 2017, 514, obr. 4:9). The above-mentioned exceptional decoration elements and techniques are not the only ones to make the vessels special. Among them also belong exceptional partial motifs and the ways of overall decoration arrangement. The ornaments are applied to the outer surface of vessels (mainly in the late stage of SPC) or to both outer and inner surface at the same time (prevailing in the early stage of SPC, see Fig. 3). An illustrative example of the latter type is represented by bowl fragments from Feature 145 (Fig. 3:7). The special group of pear-shaped vessels comprises some specimens equipped with over-sized horn-shaped lugs, which make the everyday use of these vessels more difficult rather than easy (Fig. 4:15).

Another type of special-purpose artefacts is represented by the torso of an ornitomorphic hollow figurine made with a pottery-making technique (Fig. 4:3). The torso is too small to estimate the original shape of the figurine, or to identify whether or not it is an askos-like vessel.

With regard to our topic we should also mention evident imports from the area of Lengyel Culture (LgK), from the stage Ia of the Moravian Painted Ware Culture (MMK) (Lička 2019, tab. VIII:31). These finds might indicate not only the general contacts between two cultural circles, SPC and LgK, but also some more specific, unidentifiable events. However, the same also applies to similar imports from other sites.

3. Sources for interpretation of anthropomorphic ornaments (examples)

As regards the anthropomorphic representations, from the Stroked Pottery Culture and the Neolithic period in general we know of many finds with high informational value, which is well readable and tightly associated with the topic of this paper. Among these finds there mainly belong ceramic vessels from the sites of Močovice of Linear Pottery Culture (LPC, Pavlí 1966), Střelice (MMK, Fig. 6:3; Vildomec 1940; Kovárník 1997; Humpolová 2009), Stará Skála, cadastral district Lhota u Dřevčic (SPC, Fig. 6:2; Peša 1998, 638; Jenč – Peša 2003, 97, 139, obr. IX:1), Prague-Podbaba (SPC, Fig. 6:1; Stocký 1926, tab. XXVII:5; Lička 2009, 91) and Soběnice (Litoměřice?) (SPC, Fig. 6:4; Lička 2000, 70; Zápotocká 2000, 281). In order to compare and emphasize the importance of the outlined idea, we also present a unique three-dimensional example from a different cultural milieu, namely from the site of Sultana Malu-Roșu (Fig. 8:2; Romania, Gumelnița Culture, Andreescu – Popa 2003, 60, Pl. I:3) – a sculpture of a man and woman which is applied to the bottom of a bowl and creates an integral part of the vessel.

4. Conclusion and discussion

The portrayal of living creatures – humans and animals – has a long tradition. We can say that it is as old as the humans themselves. The predominant anthropomorphic representations in the Neolithic period were those portraying women.

Considering the topic of this paper, we are only interested in ceramic ware as a carrier of human ideas which are depicted on its surface with the help of a graver, stamp and colour.

The evolution of anthropomorphic ornaments on the surface of ceramic vessels reaches back deep into the Neolithic period. In the course of time we can observe changes both in the decoration technique (the development in our territory, as regards the Linear Pottery Culture and Stroked Pottery Culture, mostly proceeded from incised to stroked ornaments) and in the depiction method, which led from little stylised figures to strongly stylised figures in the late stage of Stroked Pottery Culture (*Horáková-Jansová 1938*, 128, obr. 31; *Quitta 1957*, Abb. 18; *Soudský – Pavlů 1966*, Fig. 19; *Wolf-Schuler 2009*, Abb. 72).

Many depictions exist, which in a generally comprehensible way represent human figures, sometimes with sexual attributes. Within the Stroked Pottery Culture, we know stylised figures, in which we can recognise the trunk and the upper and lower extremities. Other depictions are more schematised, but regarding the overall shape and the cultural context they most probably can be interpreted as human figures (e.g. *Fig. 7:1:3–5, 7–12; Horáková-Jansová 1938*, obr. 31; *obr. 7:4:2a,b,c; Wolf-Schuler 2009*, Abb. 72).

In other depictions, which are highly stylised or abstract, the interpretation as human figures is more than problematic or even completely impossible. Among this last category of finds we mainly class the following two decorative patterns: zigzags placed one above the other circling the vessel and broken by vertical dividing elements (prevailing in the find horizon Prague-Bubeneč), and vertical dividing motifs themselves, usually containing a special decorative detail (prevailing in the find horizon Mšeno I).

The supposed anthropomorphism in the first case is based on a similarity between the vertically divided zigzag (chevron) ornament (see above) and a schematised human figure (*Horáková-Jansová 1938*, 129) which is simply called the frog pattern (e.g. *Kern 1931*, 12 sq.; *Horáková-Jansová 1938*, 129, 130). It is interesting that this pattern is very frequent: it is essentially the only decorative pattern within the horizon Prague-Bubeneč (*Fig. 7:3; Horáková-Jansová 1934*, obr. 40, 41). If we were to regard this pattern as an anthropomorphic representation, we would support herewith the idea that decorated ceramic ware of that time had a privileged position (see above). One variant of this pattern also occurred in the late stage of SPC, but in this period it was already rare (*Lička 2019*, tab. XXXI:7, XLIX:1, LII:16, LV:6, LXVIII:1).

The supposed anthropomorphic representation in the second case is a separate decoration motif, which is neutrally called a dividing motif. In many cases, particularly when this pattern is supplemented with further details, some authors call it by poetic vegetal names, such as tree or flower (for Hinkelstein Culture and Stroked Pottery Culture mainly in: *Spatz 2002*, 287–288; *Wolf-Schuler 2009*, 254 sq.). As was already mentioned above, on our territory this motif is predominantly associated with the find horizon Mšeno I. About this pattern we can say virtually the same as about the combination of zigzags placed one above the other and a vertical dividing motif in the find horizon Prague-Bubeneč. Its occurrence also is relatively frequent, but by far not so frequent as it was with the previous variant (depending on whether we take into consideration each vertical dividing motif, or rather, more suitably, only those vertical motifs which are supplemented with other symptomatic details in their upper part). It is applied essentially only to kettles and to pear-shaped vessels of small or medium height: see the sites of Mšeno (*Lička 2016*, obr. 57: especially 1.2–3, 1.4, 2.3, e.g. tab. II:7, VII:15, XVII:1, XXX:11, XXXIII:1, XLIII:6), Jaroměř (*Burgert 2015*, Fig. 3:1) and many other similar sites. Analogically, this second motif in its pure or modified form sometimes occurs in the late stage of SPC as well: in a distinct form for example on the site of Černý Vůl (*Řídký 2011*, obr. IV.94:3). The last-mentioned elements, however, can hardly be interpreted as a strongly abstracted form of anthropomorphic ideas. We can regard them as special decoration motifs, at the most (see *Wolf-Schuler 2009*, Taf. 156:86–98).

The same is true of other patterns, which are interpreted as abstracted forms of anthropomorphism and are dated to the late or final developmental stage of SPC; these patterns already go beyond the limits of usual comprehensibility (cf. mainly *Fig. 7:13–15; Horáková-Jansová 1938*, obr. 31; *obr. 7:4; Wolf-Schuler 2009*, Abb. 72:3c–d,4).

In the end we can sum up several more or less hypothetical, hierarchically ordered, ideas concerning the topic of special-purpose ceramic vessels:

- Neolithic pottery, with its multifunctional design, represents per se a group of special-purpose artefacts.
- The exceptionality grade is much higher with decorated pottery, whose proportion in the Neolithic period is highest in the whole of prehistory (*Rulf 1998*, 31).
- If several frequently-used motifs (chevron patterns, sometimes bent and divided by a vertical element, and separate dividing motifs, mainly those combined with other elements in the upper part) are interpreted as anthropomorphic representations, the hypothesis that decorated pottery might have had an exceptional position among the other artefacts becomes more probable.
- Measuring the exceptionality grade against the identification of symbolic meaning is subjective.
- The weakest indications of exceptionality in ceramic vessels regard their technological parameters.

- The strongest charge of symbolism is contained in representations of living creatures – humans and animals, especially those which can be interpreted without ambiguities.
- Between both extreme points we can recognise a wide spectrum of interpretations with varying extent of comprehensibility.
- Special-purpose ceramic vessels in Mšeno differ from the other vessels mainly in their decoration, especially in the ornaments placed on the inner surface.
- The spectrum of exceptionality within the decoration of Stroked Pottery Culture is very wide (exceptional, extraneous style, composition, theme, motif and element that generally goes beyond standard, or any pattern representing a particular phenomenon or object).
- Some motifs in Mšeno relatively reliably represent human figures, whereas others only represent symbols in general.

(English by Jana Kličová)

Fig. 1. Map of the Czech Republic highlighting the site of Mšeno, District of Mělník.

Fig. 2. Mšeno. An overview of the occurrence of anthropomorphic and unrecognisable decoration motifs on pottery.

Fig. 3. Mšeno. Decoration on the inner surface of ceramic vessels. 1: Feature 149; 2: Feature 13; 3: Feature 11; 4: Feature 168; 5: Feature 3; 6: Feature 144; 7: Feature 145; 8: Feature ; 9: Feature 8.

Fig. 4. Mšeno. Selection of unusual and exceptional decoration. Late stage of Stroked Pottery Culture. 1–2: Feature 7; 3: Feature 124; 4: Feature 145; 5–6: Feature 96; 7: Feature 60; 8–9: Feature 96; 10: Feature 75; 11–12: Feature 41; 13: Feature 10; 14: Feature 124; 15: Feature 41.

Fig. 5. Prague-Chaby. Ceramic fragment of the Großgartach Culture. Drawing by I. Vajglová.

Fig. 6. Examples of anthropomorphic motifs. 1: Prague-Podbaba (after Lička 2009, 91); 2: Stará Skála, cadastral district Lhota u Dřevčic (after Lička 2000, 76, Cat. No. 124); 3: Střelice, Znojmo District (after Humpolová 2009, 120); 4: Litoměřice (after Lička 2009, 93); 5: Soběnice/Litoměřice? (after Lička 2000, 70, Cat. No. 103).

Fig. 7. Schematic representation of anthropomorphic and other similar decoration motifs of the Stroked Pottery Culture. 1 (1 – Nová Ves, Kolín District, 2 – Hrbovice, Ústí nad Labem District, 3 – Prague-Podbaba, 4 – Prosetice [Teplice], 6 – Žalany, Teplice District, 7 – Horoměřice u Prahy, 8 – Víceměřice, Prostějov District, 9 – Prague-Bubeneč, 10 – Řepín, Mělník District, 11–14 – Černý Vůl, cadastral district Státnice, Prague-West District, 15 – Hnidousy [Kladno]): after Horáková-Jansová 1938, obr. 31. 2 – Žalany, Teplice District (after Mašek et al. 1969, obr. 11). 3 – Prague-Bubeneč. Schematic representation of unrolled ornaments (after Horáková-Jansová 1931, obr. 40). 4 – Schematic representation of anthropomorphic motifs (after Wolf-Schuler 2009, Abb. 72).

Fig. 8. 1 – Prague-Bubeneč. Enrolled decoration on a ceramic vessel from Grave No. X. (Inv. No. 443305, National Museum Prague). Drawing by I. Vajglová. 2 – Sultana Malu-Roșu, Romania, Gumelnița Culture (after Andreescu – Popa 2003, Pl. I:3). Drawing by I. Vajglová.